

PARABOLIČNA PERSPEKTIVA V KLASIČNIH IN SODOBNIH PRAVLJICAH NA TEMO STRAHU

Izhodišča

Pravljična besedila danes uvrščamo v mladinsko književnost, čeprav ob svojem nastanku vsa to niso bila.

Samoumevno domnevamo, da je v žanru paraboličnih besedil – legendi, parabol, basni, pravljici – prevladujoča (edina?) parabolična perspektiva.

Perspektiva je gledišče, stališče pripovedovalca, ki predstavlja »svet«.

Definicijo parabolične perspektive povzemam po Igorju Saksidi:

»Parabolična, fantastična in pravljična perspektiva: perspektiva 'čudežnih nevidnih svetov', praviloma s simboliko spopada dobrega/majhnega/šibkega z zlom/velikim/mogočnim, izvirno povezana z ritualom«.

Svojo pozornost sem usmerila na pravljice, ki vsebujejo motiv strahu.

Zanimalo me je, ali je perspektiva literarno-zgodovinsko določena.

Izbrala sem tri pravljice:

- nemško ljudsko pravljico v zapisu bratov Grimm *O fantu, ki je šel po svetu strahu iskat*;
- avtorsko pravljico Hansa Christianna Andersena *Bedak Jurček* (Stara zgodba, ki je zmerom nova) in
- sodobno slovensko avtorsko pravljico Svetlane Makarovič *Sapramiška*.

Recepcijska sposobnost mladega bralca se spreminja. Okrog sedmega leta starosti je otrok sposoben dojemati humor. Kdaj zmore dojeti satiro?

Strah je močno primarno čustvo, ki je v otroškem svetu prisotno. Kakšna je pripovedna perspektiva pripovedovalca pravljice v odnosu do strahu?

Analiza besedil

Danes uvrščamo v mladinsko književnost klasične ljudske pravljice, ki sta jih zapisala brata Jacob in Wilhelm Grimm; klasične avtorske pravljice Hansa Christianna Andersena, nastale v obdobju romantike; in sodobna fantastična/pravljična besedila, kakor jih piše Svetlana Makarovič.

Pa vendar so bile ljudske pravljice, preden so bile zapisane za otroke, pripovedovane vsem, tako odraslim poslušalcem kot otrokom. Pripovedovalec je razlagal svet, vzpostavljal red, ozaveščal o resnicah sveta. Te svoje vloge ni izgubil niti v počiščenih, zapisanih oblikah bratov Grimm. Za njune pravljice lahko rečemo, da so skozi vrata odrasle literature (ko so postale književnost) stopile v mladinsko književnost. Predvidevali bi, da se tu parabolična perspektiva kaže v svoji čisti obliki.

H. Ch. Andersen je ob pisanju svojih pravljič mislil na otroškega bralca, saj v avtobiografiji lahko beremo: ... »Da bi bralec mogel zavzeti pravilno stališče do načina, kako pravljice pripovedujem, sem prvim dal naslov: *Pravljice, pripovedovane otrokom*; svojo pripoved sem v svojem jeziku in izrazu vrgel na papir popolnoma

tako, kakor sem pravljice ustno pripovedoval malčkom, in prišel sem do spoznanja, da so jih sprejemali ljudje različne starosti; otroci so se najbolj zabavali nad tistim, čemur pravim štafaža, starejši pa so se zanimali za globlje ideje.«¹. Kakšen je pripovedovalec, kakšna je njegova perspektiva?

Josip Vidmar v svoji spremni besedi k pravljicam pravi: »Globbo idejo vsebuje skoraj vsaka njegova pravljica, ne morda v poučni ali strogo miselno obliki, s kakršnimi se na primer zaključuje klasična basen, temveč povsem drugače, tako kakor resnične umetnine morejo in morajo vsebovati tako imenovane ideje, ki pa spet niso ideje v filozofskem pomenu te besede, temveč so nekakšni umsko čustveni odnosi do življenja in sveta, odnosi, ki jih je nenavadno težko opredeliti do zadnje jasnosti, če je to pri pesniških naravah sploh mogoče.«² Če prevedem v jezik današnje razprave – perspektiva pripovedovalca je parabolična, ni avtoritativna.

Živalske pravljice Svetlane Makarovič so že ob snovanju bile namenjene otrokom. Je njihova perspektiva zato drugačna?

Odločila sem se, da pregledam izbore pravljič omenjenih avtorjev³ in izberem tiste, katerih glavni motiv je strah. Strah je čustvo, ki ga otroci dobro poznajo. Tako ali drugače se ga morajo naučiti obvladovati. Pravijo, da nam strah pomaga, da preživimo. Se pravi, poznati moramo strah in znati ga moramo obvladovati.

Pregledala sem izbor Grimmovih pravljič v prevodu Polonce Kovač in odkrila kar 15 pravljič, v katerih se motiv strahu pojavlja v takšni ali drugačni kombinaciji (*O fantu, ki je šel po svetu strahu iskat*, *Volk in sedem kozličkov*, *Trije kačji listi*, *Pogumni krojaček*, *Uganka*, *Bremenski mestni godci*, *Brezroka deklica*, *Trije jeziki*, *Gospa Truda*, *Brin*, *Medvedar*, *Sedem švabov*, *O kraljeviču, ki se ni ničesar bal*, *Steklena krsta*, *Škornji iz bivoljega usnja*). V vseh teh pravljicah se strah in pogum pojavljata v različnih motivnih povezavah. Posebej zanimiva se mi je zdela prva med njimi: *O fantu, ki je šel po svetu strahu iskat*.

Motiv strahu je v pravljicah pogost. Iti opolnoči na pokopališče je dokaj običajna preizkušnja junaštva, srečati se s strahovi tudi. »Strah je v sredini votel, okoli ga pa nič ni.« S tem pregovorom ljudska modrost da vedeti, da se nima smisla bati. Pravljice pa vedo, da je strah kljub temu človeku lasten in imajo tistega, ki ne pozna strahu, za ne-človeka.

Pravljica *O fantu, ki je šel po svetu strahu iskat* se začne takole: »Živel je oče, ki je imel dva sinova. Starejši je bil razumen in pameten in se je znal povsod obrniti, mlajši pa ni ničesar razumel in ničesar znal.«

Pripovedovalec se že na samem začetku obrača na bralca s komentarjem, pojasni mu, v kakšen svet ga bo popeljal. Bralcu ne da možnosti, da bi si sam ustvaril mnenje na podlagi dogajanja. Ta vsevedni, avktorialni pripovedovalec svet razlaga.

¹ Vidmar, J.: *Hans Christian Andersen (1805–1875)*. V: *Andersenove pravljice*, 1967, str. 242

² Vidmar, prav tam

³ Grimm, J.: *Grimmove pravljice*: prva knjiga zbranih pravljič. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993.

Grimm, J.: *Grimmove pravljice*: druga knjiga zbranih pravljič. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993.

Andersen, H. Ch.: *Andersenove pravljice*. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1967.

Andersen, H. Ch.: *Pravljice*. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998.

Makarovič, S.: *Glavni petelinček*. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1976.

Makarovič, S.: *Pravljice iz mačje preje*. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1980

Tako imamo takoj na začetku dvojnost, bipolarnost; brata, ki je razumen, in brata, ki ničesar ne razume. Pravljičica pove nadalje, da je bila edina težava pametnega strah; ker je razumen, ga je tudi strah: »Ah, groza me je, zona me obli-va.«

Pripovedovalec se nato spusti v sredo dogajanja, čeprav ne moremo trditi, da imamo opravka s pravo scensko perspektivo. Bralcu je omogočena identifikacija s pametnim. Tako pride do obrnjene situacije: junak pravljice je brat, ki ve, kaj je zona in groza. Mlajši, ki je po teoriji preganjani in na koncu zmagovalec, postane komični junak. Z njim se bralec ne identificira, pač pa se mu smeje.

Mlajši ni mogel razumeti, kaj naj bi zona bila, zato se je odločil, da se bo naučil, kako te zona oblije in se s tem morda naučil služiti svoj kruh.

Šel je po svetu, se vdinjal pri cerkovniku. Ko ga je ta v zvoniku poskušal prestrašiti, je bil edini rezultat pobit cerkovnik in odpoved službe, zone pa ni spoznal.

Popotnik ga je usmeril k vislicam, rezultat pa je bil enak. Na poti je neustrašni brat prišel v krčmo, kjer mu povedo za zakleti grad. Izbral si je tri predmete, ki jih je smel vzeti s seboj, sredi noči je kvartal s hudički, jih ukrotil, preživel še druge težave in po tretji noči odrešil grad, groza pa ga ni obšla.

Tako se trojni poskus izjalovi, svet ga ne prestraši, ne nauči se, kaj je zona. Ostane pa pravljica zvesta svojemu žanru, ta pot mu vseeno prinese korist, ki jo je postarani oče privoščil svojemu neumnemu sinu – poročil se je s kraljevo hčero.

Mladi kraljevič je vesel neveste in premoženja, ampak še vedno vzdihuje: »Ko bi me le groza obšla, ko bi me le zona oblila.« Kraljica se tega naveliča in ga polije z vedrom mrzle vode, polnim piškurjev. Mladenič vzklikne: »Ah, zona me obli-va, zona me obli-va, ljuba žena! Zdaj pa vem, kaj je to zona in groza!«

Perspektiva pripovedovalca je vseskozi rahlo ironična, vzvišena, saj že na začetku razsodi, kaj je pametno, kaj neumno.

Je to parabolična perspektiva? Pravljičica pripoveduje, da je svet urejen, da tudi taki, ki jim nekaj manjka, doživijo srečanje s samim seboj, postanejo ljudje. Če smo bralci ves čas imeli drugega brata za bedaka, se v koncu na blag, humoren način tudi ta manjko uredi, svet je popoln. To je pravljica, parabolična perspektiva se uresničuje na način komičnega.

Metka Kordigel ugotavlja, da je mladi bralec zmožen razumevanja komičnega približno pri sedmih letih⁴. Torej bi lahko presodili, da je pravljica primerna za bralce C starostne stopnje.

Hansa Christianna Andersena motiv strahu ni zelo prevzel, saj sem odkrila eno samo pravljico, ki bi jo lahko uvrstila v to kategorijo. *Bedak Jurček* (stara zgodba, ki je zmerom nova) žanrsko ustreza vsem zahtevam pravljice (trije bratje, preizkušnja, srečen konec, majhno in šibko zmaga) – kakšna pa je pripovedna perspektiva?

Hans Christiann Andersen, pravljicar, ki zna biti poetičen in žalosten, šaljiv in krut, je v pravljici *Bedak Jurček* prejšnji model napolnil z novo vsebino.

Globoko v deželi stoji graščina, v njej graščak z dvema pametnima sinovoma, ki se pripravljata na snubljenje kraljeve hčere. Kraljična je dala javno razglasiti, da si bo tistega izbrala za moža, ki bo znal svoje besede najbolje obrniti. Se pravi, mož in kralj bo tisti, ki bo zmagal v govorjenju, retoriki, ne v dejanjih. Pri-

⁴ Kordigel, Metka: *Tragično in komično v mladinski književnosti*. – *Otrok in knjiga* 44, 1997.

povedovalec za starejša sinova pravi, da se imata za tako bistroumna in modra, da bi bilo že polovico tega dovolj. Prvi zna na pamet ves latinski slovar in še tri letnike časnika, drugi se spozna na cehovska pravila in zna z vrtnicami preplesti hlačne naramnice.

Dva brata si naoljita ustnice, odjezdita in šele sedaj zviti pripovedovalec Andersenove pravljice uvede tretjega, bedaka, ki mu nihče niti sinovstva ne priznava. Tudi ta odjezdi, toda na kozlu, ker mu oče ne privošči konja; nima nedeljske obleke, veselo prepeva in prepričan je, da bo kraljična njegova. Brata sta počasi in tiho jezdila, preudariti sta morala vse domisleke, s katerimi sta se hotela postaviti, zakaj to vse je moralo biti dodobra pretuhtano! V mislih sta se pripravljala na nastop, ponavljala sta naučeno, bedak pa se je prepustil dogodivčinam. Na poti je našel mrtvo vrano, staro coklo in blato, po njegovem primeru darila princesi.

Pripovedovalec scensko slika dogajanje in ga ves čas tudi komentira.

Preizkušnja se bliža, vsak snubec dobi svojo številko in stisnjen v četrstop čaka na poziv. A brž, ko je snubec stopil v dvorano, je pozabil govoriti, kakor bi upihnil svečo, in kraljična ga z oznako »Nesposoben!« odslovi. Tremo povzročajo snubcem tudi »mediji«, saj ob vsakem oknu stoje trije pisarji z enim nadpisarjem in zapisujejo vse, da bi prišlo takoj v časnik.

Oba brata ostaneta brez besed, zato ju odslovijo. Tedaj nastopi bedak Jurček, ki kar na kozlu prijezdi v dvorano; na vsako kraljičino vprašanje najde domiselni odgovor; vrano speče v cokli, za polivko uporabi blato. Kraljična ga pohvali: »Ti pa znaš odgovarjati! In tudi govoriti znaš!« Preden ga dokončno izbere za moža, uporabi še zadnji adut: »Vendar, ali tudi veš, da vsako besedo, ki jo izgovoriva, zapišejo, da pride jutri v časnik? Pri vsakem oknu, vidiš, stoje po trije pisarji in en star nadpisar in ta stari nadpisar je najhujši, ker ne more ničesar razumeti!« Bedak Jurček se ne ustraši, nadpisarju pokloni najboljše, kar ima – v obraz mu zmeče blato iz jarka. Kraljična in kraljestvo sta njegova!

Kdo je bil zmagovalec? Brata, ki sta se teden dni pripravljala, ki sta vso pot ponavljala, kar sta znala – ali bedak, ki je gledal okoli sebe, živel življenje, se prilagajal situaciji? Kdo obvlada situacijo? Bedak, ki zaupa vase, ki mu vse pride prav! Zato mu kraljična pravi: »To ste krasno napravili! Tega jaz ne bi mogla storiti, pa se bom že naučila!«

Ves čas smo na robu perspektive oporekanja. Tudi ta pravljica je komična, preizkušnja ni prava preizkušnja, junaka nista prava junaka, tretji, ki je v očeh sveta bedak, zmaga. Je to še parabolčna perspektiva?

Ker humor prehaja že v satiro in ironijo, domnevam, da otroški bralec vseh komentarjev ne razume, čeprav so jasno in logično razpostavljeni pred njim. Pravljica sodi v bralno starost, označeno s P.

Svetlana Makarovič se izogiba ljudem, junaki(nje) njenih pravljič so živali. Tako tudi *Sapramiška*, miška Sapra, čedna miška srednje starosti, ki mirno živi svoje miške življenje, spoštuje delovne dneve in praznike, ob nedeljah po običaju boljše jé. Dokler – dokler si ne nalomi zoba. Jeza. Bolečina. Upanje, da se bo zob spet zarasel, upanje, da bo kdo drug namesto nje drobil lešnike.

Kako znano! Vsi pomalem tako živimo, upamo, da se bodo stvari same uredile, da jih bo namesto nas kdo drug opravil.

Pripovedovalec je ves čas »skrit«, slika sliko na sliko, komentarjev ni, perspektiva je perspektiva vsakdana, bližine, tako za otroka kot za odraslega.

Miška pobaše lešnike, zob jo boli, hodi, teče, prosi za pomoč zajca, pa: »Ali bi mi hotel narediti uslugo?« »Ne bi hotel, nikomur ne bi hotel narediti usluge. Daj mi mir. Adijo!«

Srečanje z veverico se konča še bolj nesrečno. Ta ji požre lešnik in mirno brusi svoje krempljce. Saprta cvili, malo od bolečin, malo zaradi lakote, malo zaradi užaljenosti. Strahu še ni nikjer.

Tretje srečanje. Žabica Regica ji hoče pomagati, saj ji miška pravi, da je obupana, da bi se najrajši kar zmanjkala. Žabica razbija lešnik, ga izgubi, išče, obupuje in ... in izreče žalbo misel, ki za mišje zadeve morda ni primerna. »Sapramiška, šla boš k zobozdravniku!« Miško je spreletel srh. »To pa ne«, se je uprla, »še nikoli nisem bila pri zobozdravniku!« Ampak Regica ni odnehala: »Ravno zato moraš iti. Popravlil ti bo nalomljeni zob, pa boš lahko spet grizla. In boš lahko sama strla svoj lešnik.« Tretje srečanje je pravo, prijatelj nakaže izhod iz stiske, toda ta izhod zahteva nekaj, česar se nismo še nikoli lotili. Srh nas spreleti ob tem, kar moramo. Prijateljstvo pomaga. Regica jo pregovori, skupaj se odpravita do DDZZ-ja. »Kaj bo dobrega?« je vprašal. »Od dobrega je ostal samo še eden,« je povedala miška, »lešnik namreč. Slabega pa je veliko, na primer to, da sem si zlomila zob, in pa to, da se vas bojim.« No, zob se dokončno zlomi, doktor Detel ga zalepi in takole pod večer se miška odpravi proti domu zajtrkovat. Življenje je kruto – velika rumena mačka jo hoče požreti. Nič novega za miš. Silno se ustraši, neumna pa ni. Izmisli si, da je zastrupljena, da umira. Zvižaja uspe, miška pribeži domov, stre tretji lešnik. Lešnik je prazen! Življenje je pa res kruto! Miška v jok, solze tečejo v potokih. Ura je odbila polnoč.

Opolnoči pa je ura strahov. Majhen mišji strahec je priletel skozi skedenj in rogovilil: »UUUUU huuuuu, jaz sem straaaah!« Pa je zagledal potok mišjih solz ... Od začudenja je pozabil strašiti in je rekel s čisto navadnim mišjim glasom: »Kdo pa joka?«. Ob uri strahov se strahu zasmili od življenja prestrašena miška. Pričara ji grm lešnikov, ki zorijo od polnoči do ene, potem pa izginejo. Miška končno pride na svoj račun, naje se čarovnih lešnikov in ob tem jo obide misel, da je najsrečnejša miška na svetu.

Kakšen je miškin svet? Dogaja se ji kot nam vsem: nepričakovane težave, stiki z neprijaznimi sopotniki, redki prijatelji, rešitev, ki je le navidezna, nove težave, obup in strah. Kako znano. Konec. Konec pa prinese srečo na nov pravljični način. Ob uri strahov se strah izkaže za rešitelja in prinese srečo. Za dnevno rabo pa ne gre pozabiti doktorjevega nasveta: »Ni pogumen tisti, ki se ne boji, ampak tisti, ki strah premaga!«

Pripovedovalec se v pravljici ne pojavlja kot ekspliciten, je scenski, dogajanje sledi otroški logiki. Gre za resničnostno perspektivo? Ne, saj je junakinja pripovedi miška, komentarji, trditve, obrati pa so namenjeni otrokom, njihovem razumevanju sveta, za katero je značilno, da še ne ločuje pravljičnega/fantastičnega od realnega, da je svet še celota.

Pravljica je grajena tako, da je razumljiva tudi majhnim otrokom – bralni starosti stopnje C.

Kakšen je svet teh treh pravljic? V podobi zažive stare in nove modrosti sveta. Prva pravi, da smo vsi ljudje strašljivi, da vsak kdaj doživi svojo zono in grozo, da smo šele po zoni in grozi pravzaprav ljudje. Druga modrost pravi, da ni dobro preveč zaupati papirnatemu znanju, da pa je treba v dobro obrniti, kar življenje prinese. Ne boj se govorjenja, duhovitosti, pošteno vrni nadpisarju, ki ne more

ničesar razumeti, pa vseeno dan za dnem tiska svoj časnik. In tretja: vsakdanje življenje prinaša preizkušnje in izkušnje; kar se nam zdi ura strahov, je lahko presenetljiva odrešitev.

Ugotovitve

Ob interpretaciji pravljic iz različnih obdobij se izkaže, da je pripovedovalec različen, perspektiva pa se ohranja. Žanr je tako močan, da parabolčna perspektiva v funkciji razlage sveta (ne samo otroškega sveta) ostaja. V Grimmovem besedilu se približuje avtoritativni perspektivi, v Andersenovem *Bedaku Jurčku* perspektivi oporekanja, v živalski pravljici Svetlane Makarovič pa bi jo pogojno lahko poimenovali resničnostna perspektiva – upovedovanje realnega (domišljjskega?) sveta po logiki otroka.

Vznemirja me vprašanje, ali na podlagi perspektive lahko uvrstimo delo v starostno skupino C, P, M. Menim, da je za določitev starostne stopnje odločilna kombinacija perspektiv.

Literatura

- Andersen, Hans Christiann: *Andersenove pravljice*. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1967.
- Andersen, Hans Christiann: *Pravljice*. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998.
- Grimm, Jacob: *Grimmove pravljice*: prva knjiga zbranih pravljic. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993.
- Grimm, J.: *Grimmove pravljice*: druga knjiga zbranih pravljic. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993.
- Kordigel, Metka: *Tragično in komično v mladinski književnosti*. – *Otrok in knjiga* 44. (1997), str. 51.
- Kos, Janko: *Očrt literarne teorije*. – Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1994.
- Kos, Janko: *Morfologija literarnega dela*. – V: *Literarni leksikon* 15, 1981.
- Kmecl, Matjaž: *Mala literarna teorija*. – Ljubljana: Borec, 1976, 1996.
- Makarovič, Svetlana: *Glavni petelinček*. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1976.
- Makarovič, Svetlana: *Pravljice iz mačje preje*. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1980.
- Saksida, Igor: *Raznolikost perspektiv in tem: realnost med čudenjem in oporekanjem*. – *Otrok in knjiga* 44. (1997).
- Saksida, Igor: *Branje sodobne mladinske proze*. – V: *Bralna značka*. Ljubljana: ZPMS, 1998.

Summary

The parabolic perspective in classical and contemporary fairy-tales of fear

Fairy-tales are the genre I am interested in. They are all connected with the same motif – fear, which is presented in different ways.

Since I am interested in the parabolic perspective I have chosen three famous fairy-tales from various time periods (*O fantu, ki je šel po svetu strah iskat* by Grim, *Bedak Jurček* by H. C. Andersen and *Sapramiška* by S. Makarovič). All three fairy-tales share the same motif of fear, but they differentiate in the narrator's attitude to the addressee.

Translated by Bojana Panevski